

УДК 351.74+342.56

Т.А. Плугатар,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ “ПРАВООХОРОННА СИСТЕМА”

У статті охарактеризовано стан наукової розробки проблеми функціонування правоохоронної системи, з'ясовано сутність категорії “система”, проаналізовано наявні в юридичній науці підходи до поняття “правоохоронна система”, висвітлено її ознаки, запропоновано авторське розуміння зазначеного поняття.

Ключові слова: система, правоохоронна система, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність.

В статті охарактеризовано состояние научной разработки проблемы функционирования правоохранительной системы, выяснена сущность категории “система”, проанализированы существующие в юридической науке подходы к понятию “правоохранительная система”, освещены ее признаки, предложено авторское понимание указанного понятия.

Ключевые слова: система, правоохранительная система, правоохранительные органы, правоохранительная деятельность.

The paper describes the state of the research of the problem of functioning of law-enforcement system, an essence of the category “system” is highlighted, existing jurisprudence approaches to the concept of “law enforcement system” are analyzed, author’s understanding of this concept is suggested.

Keywords: system, law enforcement system, law enforcement organs, law enforcement activity.

Соціально-економічні та політичні зміни, що відбуваються останнім часом в Україні, активізація процесів євроінтеграції вимагають не лише перебудови самої правоохоронної системи, що характеризується надмірною централізацією та бюрократизмом, але й чіткого окреслення її структури та визначення місця органів внутрішніх справ у цій системі для належного забезпечення правопорядку як об'єктивної потреби розвитку держави й суспільства, посилення захисту прав та свобод громадян, охорони власності, інтересів підприємств, установ і організацій від протиправних посягань.

Термін “правоохоронна система” як вітчизняні, так і зарубіжні наукові й навчальні видання активно використовують, хоча й не завжди належним чином розкривають його зміст. Зазначимо, що в юридичній літературі ведеться дискусія не лише з приводу трактування категорії “правоохоронна система”, а й щодо її структурних елементів. Водночас, рухаючись у напрямі реформування правоохоронної системи, дослідники володіють сьогодні вже чималим обсягом цікавого й надзвичайно корисного матеріалу, присвяченого вивченню найрізноманітніших аспектів цієї проблематики. Зокрема, ознайомлення з відповідними науковими працями М. Ануфрієва, О. Бандурки, В. Білоуса, М. Вербенського, В. Галуцька, В. Грохольського, С. Гусарова, І. Зозулі, В. Ковальської, А. Комзюка, А. Куліша, О. Мартиненка, Н. Матюхіної, В. Олефіра, В. Петкова, Т. Проценка, О. Си-

нявської, С. Стеценка, І. Шопіної, О. Ярмиша та інших науковців показує, що зазначені напрями наукових розвідок актуальні з наукової точки зору і важливі та своєчасні з практичних позицій, однак не применшуючи ролі й значущості доробки цих науковців, зауважимо, що окремі аспекти цієї проблематики потребують підвищеної уваги, переосмислення й внесення уточнень, адже її невирішеність ставить під сумнів ефективність подальшого реформування правоохоронної системи в цілому.

З огляду на зазначене, мета статті полягає в проведенні загальнотеоретичного аналізу поняття “правоохоронна система”, з’ясуванні сутності та визначенні змісту цього поняття, розкритті його структурних елементів та висвітленні головних ознак. Відповідно до поставленої мети зроблено спробу вирішити такі дослідницькі завдання: охарактеризувати категорію “система” крізь призму філософської та правової наукової думки; проаналізувати погляди науковців та відповідні нормативно-правові акти з метою визначення поняття “правоохоронна система”; з’ясувати сутність та розкрити зміст правоохоронної системи; визначити ознаки та уточнити її структуру; запропонувати авторське визначення цього поняття.

Для сучасної науки взагалі та її окремих сфер зокрема актуальним все ще продовжує залишатися питання про сутність та зміст категорії “система”, тобто найважливішого засобу “переборення” нескінченної складності світу, його раціонального освоєння [1].

Досліджуючи генезу поняття “система”, А. Бабайцев зазначає, що для її розуміння важливим є момент включення міфологічних уявлень про Космос, Світовий порядок, Єдине в контекст власне філософсько-методологічних міркувань, коли система поступово стає предметом пізнання. У процесі еволюції поняття “система” змінювало своє значення від епістемолого-методологічного в античності до чисто епістемологічного тлумачення і, нарешті, з початку ХІХ ст. – до онтологічного та натуралістичного трактування: головним завданням стає не стільки формування системи знань, скільки відтворення у знанні об’єкта як системи. З розвитком інженерного підходу і технологій у ХХ ст. А. Бабайцев пов’язує штучно-технічний період пізнання системи, коли її не тільки досліджують, а й проектують і конструюють. Початком швидкого розповсюдження цього поняття (середина ХХ ст.) у різних галузях конкретно-наукового знання, характерною особливістю системного руху стають міжпрофесійні та міжсистемні дослідження” [2, с. 135–136].

Сам термін “система” походить від давньогрецького *συστήμα* – “сполучення” і буквально означає “ціле”, складене з частин, взаємопов’язаних між собою і утворюючих цілісність. Він використовується у тих випадках, коли “треба охарактеризувати об’єкт, який досліджується або проектується як дещо ціле, складне і про який неможливо одразу одержати просте уявлення” [3, с. 18].

Якщо звернутися до тлумачення терміну “система”, то тлумачний словник В. Даля визначає його як “план, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чого-небудь у послідовному, доладному порядку” [4, с. 165]. За словником Д. Ушакова системою є “будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин” [5]. За С. Ожеговим та Н. Шведовим система – це “щось ціле, що становить єдність частин, які закономірно розташовані і знаходяться у взаємному зв’язку” [6]. У свою чергу, Великий тлумачний словник сучасної української мови під системою розуміє “<...> 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об’єднаних за спільною ознакою, призначенням; <...> 6) будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин” [7, с. 1126].

Таким чином, зважаючи на наведені вищі словникові визначення категорії “система”, можна виділити такі її риси чи ознаки, а саме: цілісність, єдність елементів, комплексність (сукупність елементів), упорядкованість розташування та взаємопов’язаність її складових частин.

З огляду на перелічені вище ознаки системи, які деякі автори намагаються покласти в основу її дефінізації, що, власне, і пояснює наявність значної кількості варіантів визначення системи [12], погоджуємось із твердженням, що немає особливого сенсу в намаганні визначити те або інше поняття через максимальну кількість ознак, оскільки таке поняття буде завжди ширшим за свої ознаки, та й повнота визначення означає ясність та достатність ознак, яких має наводитися не більше ніж потрібно для повного поняття [13, с. 6].

На нашу думку, слушною є позиція тих науковців, які концентрують свою увагу лише на найбільш визначальних ознаках цього поняття, називаючи такими цілісний комплекс відмежованих, взаємопов’язаних елементів системи, пов’язаність системи із середовищем, ієрархічність системи [14, с. 159]. Поєднуючи названі ознаки системи, під нею розуміють цілісний комплекс відмежованих, взаємопов’язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність із середовищем та є одночасно елементом системи більш високого порядку [15, с. 20].

Зважаючи на розпорошеність системних понять, підтримуємо позицію Р. Мельника про доцільність зведення останніх спочатку до певних груп, кожна з яких має бути специфічною для певного кола проблем, які виникають у системному дослідженні. Зважаючи на це, вчений названі поняття пропонує звести до трьох основних груп. Першу групу утворюють поняття, які відносяться до опису внутрішньої будови системних об’єктів, – “зв’язок”, “відношення”, “елемент”, “середовище”, “цілісність”, “структура”, “організація” та ін. Друга група системних понять пов’язана з описом функціонування системних об’єктів та включає в себе поняття “функція”, “стійкість”, “рівновага”, “регулювання”, “зворотній зв’язок”, “управління”, “самоорганізація”. Третю складають поняття, які описують процеси розвитку системних об’єктів: “генезис”, “еволюція”, “становлення” тощо [15, с. 21].

Як можна побачити, в межах перелічених груп вжито багато термінів, але не всі з них мають однакове значення в пізнанні сутності системи. Тому варто погодитись з тими вченими, які до базових характеристик будь-якої системи відносять лише: елементи чи компоненти такої системи; зв’язки та відношення між ними; види впорядкованості, тобто структури та закони композиції [14, с. 9].

Крім того, варто зауважити, що суперечливість визначень поняття “система” в різних авторів пояснюється зокрема тим, що дослідники розробляли його в різному сенсі, а саме: онтологічному, гносеологічному та методологічному. Так, онтологічний сенс визначення терміна “система” в Стародавній Греції пояснюється ототожненням онтологічного аспекту самої реальності та гносеологічного аспекту знання про неї. В онтологічному підході до визначення терміна “система” автори виокремлюють, по-перше, усвідомлення систем як цілісних і водночас розчленованих фрагментів реального світу, і по-друге, використання цього терміну не для розчленованого цілого, а навпаки, для “цілісності, яка визначається певною спільністю, яка організує таке ціле”. Тобто система як сукупність об’єктів і система як сукупність властивостей. Зокрема Г. Галілей, І. Ньютон, У. Гамільтон, П. Лаплас, П. Гольбах, Р. Декарт, Б. Спіноза, Л. Бергаланфі, усвідомлюючи цілісність і розчленованість як природних, так і штучних об’єктів, розуміли систему як ціле, складене з частин.

Як слушно зауважує В. Садовський, головним недоліком онтологічної лінії розуміння системи є ототожнення поняття “система” з об’єктом або просто з фрагментом дійсності; розуміння системи пов’язується з поняттям “річ”. Прикладом може слугувати таке визначення: “Системою в найширшому сенсі може бути все, що можна розглядати як окрему сутність” [8, с. 96].

Однак, на думку Є. Агошкової та Є. Ахлібінського, використання терміна “система” у відношенні до матеріального об’єкта може виступати тільки як метафора. Будь-який фрагмент дійсності має нескінченне число проявів, його пізнання розпадається на безліч аспектів. Тому навіть для природно розчленованого об’єкта можна лише констатувати факт наявності взаємодій без їхньої конкретизації, оскільки не визначено, які властивості об’єкта беруть участь у взаємодіях [9].

З приводу гносеологічного підходу визначення терміна “система” необхідно зазначити, що в літературі також виділяються два напрями, зокрема один з них пов’язаний з трактуванням системності самого знання – спочатку філософського, потім наукового; а інший, незважаючи на те, що він ніколи не використовував термін “система” у відношенні до знання, фактично розробляв його глибинну сутність. Згодом онтологічне і гносеологічне розуміння поняття “системи” почали переплітатися, і таке безпосереднє поєднання знайшло своє відображення у визначенні А. Холла та Р. Фейджина, які під “системою” розуміли безліч предметів разом зі зв’язками між предметами і між їхніми ознаками. Системи можуть складатись з “атомів, зірок, перемикачів, мас, пружин, кісток, нейронів, генів, м’язів, газів тощо” [10, с. 252, 253]. Таке завуальоване поєднання онтологічного і гносеологічного розуміння спостерігається в багатьох визначеннях.

На підставі типологічного аналізу групи із сорока визначень поняття “система” В. Садовський виділив такі три групи його визначення: як певного класу математичних моделей; через поняття “елементи”, “відношення”, “зв’язки”, “ціле”, “цілісність”; за допомогою понять “вхід”, “вихід”, “переробка інформації”, “управління”. Таким чином, поняття “загальна теорія систем” не має чітко визначеного розуміння, і мова йде не про єдину концепцію, а про “новий напрям дослідницької діяльності, про вироблення нової системи принципів наукового мислення, про формування нового підходу до об’єктів дослідження” [2, с. 139].

Отже, поняття “система”, зазнавши тривалу історичну еволюцію, починаючи з середини ХХ ст., стає одним з ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять. Загалом система як форма подання предмета наукового пізнання є фундаментальною й універсальною категорією, проте наявні нині розбіжності щодо сутності цього поняття та його значення в пізнанні досить суттєво впливають і на розвиток науки. І насправді, як зауважує А. Авер’янов, “ми маємо сьогодні конкретно-наукове поняття вузької спеціальності, або загально-наукове поняття, яке виділяє цілий клас однорідних явищ з різних галузей знань, або ж філософську категорію, яка відображає особливість реальності, або ж те і друге, і третє одночасно?” [11, с. 27].

З огляду на зазначене, зауважимо, що нині існує безліч різних визначень поняття “система”, які пропонують як вчені-філософи, соціологи, так і юристи. Узагальнивши їх, можна зробити такий висновок, що під “системою” слід розуміти упорядковану сукупність елементів, взаємопов’язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування. Основними ознаками системи є: цілісність, принципова неможливість ототожнення якостей системи з сумою якостей елементів, що її складають, неможливість виводити із останніх якості цілого; залежність кожного елемента, якості та відносин системи від його

місця, функцій всередині цілого; структурність, тобто можливість описання системи через встановлення її структури, мається на увазі встановлення комплексу зв'язків і відносин системи, обумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури; взаємозалежність системи і середовища, полягає в тому, що система формує та проявляє свої якості саме в процесі взаємодії із середовищем; ієрархічність, виявляється в тому, що кожний компонент системи, у свою чергу, може розглядатися як система, а досліджувана в цьому випадку система становить один з компонентів більш широкої системи; множина описів кожної системи тощо.

Переходячи до з'ясування сутності поняття “правоохоронна система”, зауважимо, що юридичній науці також немає одностайності щодо зазначеного поняття. Наукові підходи з цього питання можна поділити на дві такі групи: до першої слід віднести погляди тих учених, які розглядають це поняття саме як сукупність органів, котрі здійснюють таку діяльність; до другої – науковців, котрі розглядають правоохоронну систему як складне явище, що структурно включає поряд із органами правоохорони й інші елементи.

Так, В. Півненко у своїй роботі “Правоохоронна система України: визначення і функціонування” до державних правоохоронних органів відносить суд та інші державні органи, спеціально створені для підтримання режиму законності в державі. Дослідник не надає визначення досліджуваного поняття, однак акцентує увагу на тому, що не слід прирівнювати правоохоронну систему України до кримінальної юстиції, характеризує її як систему правоохоронних органів, що розосереджені по всіх гілках державної влади [16, с. 39–42]. Схожою з наведеною вище є позиція С. Терешка, О. Іжак, О. Маркеєва, О. Котелянець, О. Міхеєва, М. Сатуріна та ін., які у своїх працях ототожнюють поняття “правоохоронна система” із поняттям “система правоохоронних органів”, з чим, на нашу думку, важко погодитись.

Відносно другого підходу до розуміння “правоохоронної системи” як складного явища, варто сказати, що представники цієї групи, зокрема В. Боняк, О. Братко, А. Гайнетдінов, А. Куліш, В. Піотровський, Д. Фіолевський та ін., вказують на відмінності названих категорій. О. Братко характеризує поняття “правоохоронна система” як більш об'ємне ніж поняття “система правоохоронних органів” та наголошує, що правоохоронну систему складають не тільки спеціальні правоохоронні органи, але й інші державні органи правоохоронного призначення, а також правові норми, юридичні засоби і методи правової охорони [17, с. 48]. У свою чергу, В. Піотровський, досліджуючи правоохоронну систему в умовах формування правової державності, зосередив увагу на визначенні основних теоретико-правових принципів її побудови, а основними компонентами правоохоронної системи він назвав охоронні норми, правоохоронні інститути, цілі й об'єкти правоохорони [18]. Водночас А. Куліш характеризує правоохоронну систему як багаторівневе соціальне утворення, котре складається з правових засобів та методів і гарантій, що забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державних органів, які виконують правоохоронні функції. Вчений виділяє такі її властивості: цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність, емерджентність. Цілісність, на думку вченого, означає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей складових її елементів і невиводимість з останніх властивостей цілого, а також залежність кожного елемента, властивості, відношення системи від його місця, функцій всередині цілого. Структурність надає можливість опису системи через встановлення мережі зв'язків і обумовленість поведінки системи

не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури. Взаємозалежність системи і середовища означає, що ця система формує і виявляє свої властивості в процесі взаємодії із середовищем, під яким у цьому разі слід розуміти зовнішні стосовно конкретної системи об'єкти. Ієрархічність означає, що кожен елемент у свою чергу може розглядатися як інша система, а досліджувана в цьому випадку цілісність становить один з компонентів ширшої системи. Емерджентність означає незводимість властивостей правоохоронної системи до властивостей її елементів, при цьому емерджентність правоохоронної системи тісно пов'язана з її структурою, оскільки саме структура є механізмом реалізації емерджентності [19, с. 18–19].

Д. Фіолевський дає правове визначення правоохоронної системи як комплексу законодавчих і організаційних чинників, які передбачають: а) правову базу, що визначає і закріплює права і свободи людини та громадянина й установлює форму, засоби і порядок їх охорони та захисту; законодавче визначення правоохоронної діяльності; чітке визначення завдань останньої, соціального і правового призначення; б) наявність достатньої мережі державних правоохоронних відомств і недержавних організацій, що функціонують у сфері забезпечення, захисту й охорони прав і свобод людини та громадянина від зазіхань як з боку фізичних і юридичних осіб, так і з боку самої держави; в) наявність органів державного нагляду і цивільного контролю над діяльністю правоохоронних структур, який виключав би можливість використання правоохоронних структур у неконституційних цілях, правової бази їхньої діяльності, а також відповідних умов для здійснення реального контролю над діяльністю правоохоронних органів [20, с. 108–109]. З позиції В. Боняка, правоохоронна система є складним утворенням, що поряд із правоохоронними органами включає до свого складу низку підсистем. На його думку, зв'язок цих підсистем полягає в тому, що правоохоронні органи не тільки є складовим елементом правоохоронної системи, але й у тому, що соціальне призначення цих органів, їх цілі, завдання здійснюють безпосередній вплив на розвиток правоохоронної системи. Далі науковець наголошує, що категорія “правоохоронна система” тісно пов'язана з таким явищем, як державно-правова система [21, с. 108–109].

На підставі викладеного вище вважаємо, що правоохоронна система становить цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, які утворюють певну єдність, що базується на відповідних нормах та принципах. Основними складовими елементами правоохоронної системи є охоронні правові норми, принципи, мета, завдання, функції, об'єкти, суб'єкти правоохорони, правоохоронна діяльність та правоохоронні відносини.

Правоохоронна система має власну структуру, яку можна виразити у вигляді таких підсистем: 1) нормативна виступає як сукупність різних правових норм та інших засобів регулювання взаємозв'язків між суб'єктами правоохорони (конституція, закони, нормативні акти, історичні та національні традиції, звичаї, мораль); 2) інституціональна, що складається з різних правоохоронних органів, які спеціально уповноважені державою для здійснення правоохоронної функції у вузькому розумінні, і ця діяльність для зазначених органів є домінуючою чи єдиною; 3) комунікативна становить сукупність відносин і принципів взаємодії, що складаються як усередині правоохоронної системи, так і між її підсистемами; 4) функціональна підсистема об'єднує способи реалізації правоохоронної діяльності щодо забезпечення додержання прав і свобод громадян, їх реалізації, законності та правопорядку.

Таким чином, незважаючи на наявність деяких напрацювань з цієї проблематики, нині, на жаль, відсутній єдиний підхід щодо розуміння та правового визначення понять “правоохоронна діяльність”, “правоохоронні органи”, “правоохоронна функція”, які разом складають правоохоронну систему держави. Подальші дослідження в цьому напрямі сьогодні як ніколи актуальні, оскільки відсутність законодавчого визначення зазначених понять породжує нечіткість у розмежуванні компетенції та повноважень різних правоохоронних органів, дублювання їхніх функцій, паралелізм у завданнях та цілях їх діяльності й конфліктність у взаємовідносинах. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в здійсненні правового аналізу проблемних питань, що стосуються розвитку правоохоронної системи України та наданні пропозицій і рекомендацій для усунення прогалин у національному законодавстві з метою його подальшого вдосконалення в правоохоронній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Егоров Ю.Л.* Система, структура, функция / Ю.Л. Егоров, М.Х. Хасанов // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1978. – № 5. – С. 38–47.
2. *Тарнавська Т.В.* Генеза поняття “система” : історичний огляд / Т.В. Тарнавська // *Духовність особистості : методологія, теорія і практика.* – 2011. – № 6 (47). – С. 129–139.
3. *Чиж А.Н.* История и реальность методов нравственного воспитания детей в школе / А.Н. Чиж, М.А. Малькова // *Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць.* – Вип. 3 (26). – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. – С. 184–191.
4. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – Том IV. С–V. – СПб.-М. : Товарищество М.О. Вольфа, 1909. – 853 с.
5. Что такое система? Значение и толкование слова sistema, определение термина / Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/sistema.html>.
6. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – 944 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
8. *Садовский В.Н.* Основания общей теории систем : логико-методологический анализ / В.Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
9. *Агошкова Е.Б.* Эволюция понятия системы / Е.Б. Агошкова, Б.В. Ахлибининский // *Вопросы философии.* – 1998. – № 7. – С. 170–179.
10. *Садовский В.Н.* Исследования по общей теории систем : сб. переводов В.Н. Садовский / под общ. ред. В.Н. Садовского. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.
11. *Аверьянов А.Н.* Системное познание мира: методологические проблемы / А.Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
12. *Аркадьева Б.Н.* К определению основных понятий методологии системных исследований / Б.Н. Аркадьева // *Вопросы философии.* – 1967. – № 3. – С. 34–39.
13. *Ворончихин А.С.* О понятиях “система”, “элемент”, “структура” / А.С. Ворончихин. – Ижевск : Изд-во “Удмуртия”, 1974. – 22 с.
14. Диалектика познания сложных систем / под ред. В.С. Тюттина. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
15. *Мельник Р.С.* Система адміністративного права України : монографія / Р.С. Мельник. – Х. : Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2010. – 398 с.
16. *Півненко В.П.* Правоохоронна система України: визначення і функціонування / В.П. Півненко // *Вісник прокуратури.* – 2003. – № 2 (20). – С. 39–45.
17. *Правоохранительная система (вопросы теории)* / А.Г. Братко ; ред. : Э.А. Чиркин – М. : Юрид. лит., 1991. – 205 с.
18. *Пиотровский В.Ю.* Правоохранительная система в условиях формирования правового государства в России : историко-правовой и теоретико-правовой аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.Ю. Пиотровский. – СПб., 2003.

19. *Куліш А.М.* Правоохоронна система України : адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / А.М. Куліш. – Х. : Харківський нац. ун-т внутрішніх справ, 2009. – 432 с.

20. *Фіолевський Д.П.* Судова влада і правоохоронна система в Україні : навч. посібн. / Д.П. Фіолевський. – К., 2005. – 316 с.

21. *Боняк В.О.* “Система правоохоронних органів” та “правоохоронна система” : співвідношення понять / В.О. Боняк // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 4. – С. 20–28.

Отримано 12.02.2014